

Μια ανορθόδοξη Νέκυια

Από την ΦΡΑΓΚΙΣΚΗ ΑΜΠΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

Δημοσθένης Παπαμάρκος, *Εξημέρωση*, Πατάκη, Αθήνα 2020, σελ. 46

Η *Εξημέρωση* του Δημοσθένη Παπαμάρκου είναι το καινούριο βιβλίο του νέου συγγραφέα που έγινε γνωστός με τα διηγήματα της συλλογής *Γκιάκ* (2016). Εδώ ο Παπαμάρκος φτιάχνει μια ιστορία που έχει τη μορφή δραματικού μονολόγου και απηχεί τον λυρικό λόγο των τραγικών. Είναι ένα κράμα από ποίηση και πεζό, αφήγηση και λυρική πρόζα σε ελεύθερο στίχο. Ο ποιητικός χαρακτήρας εντείνεται από τη ρυθμικότητα, τη μουσική της επανάληψης λέξεων, φράσεων ή στροφών σε ελεύθερο στίχο, αλλά και από το πλήθος, αν όχι το «δάσος των συμβόλων», από την υπαινικτική διάρθρωση του κειμένου, που το στηρίζουν κρυφές σκαλωσιές, εντέλει από την ελεγειακή έμπνευση που το διατρέχει.

Η σιωπή των νεκρών

Το θέμα της *Εξημέρωσης* είναι μια Νέκυια, που εισχωρεί με τόλμη στην παράδοση, στρέφεται στα βασικά θεματικά πρότυπα για να τα προσαρμόσει σε μια νέα σύνθεση που υπονομεύει ριζικά το νόημα και το μήνυμα του μύθου: η Νέκυια είναι μόνο στη φαντασία του ζωντανού, που δεν μπορεί να συνομιλήσει με τον νεκρό. Δεν μπορούμε να τον πενήθσουμε παρά μόνο για μας. Εκείνος δεν θα μας ακούσει και, προπάντων, θα μείνει σιωπηλός. Μπορούμε μόνο να τον μνημονεύουμε, δίνοντάς του κάθε φορά τη δική μας φωνή. Ο νεκρός μπορεί μόνο να μας δανείζει το σχήμα του, τον μύθο του, το είδωλό του, σύμφωνα με τις δικές μας ανάγκες και επιθυμίες. Ο νεκρός περνά σε ένα χώρο μη-πραγματικό, τον χώρο της φαντασίας μας, που είναι η άλλη όψη, αθέατη όψη της διπλής πραγματικότητας στην οποία ζει ο άνθρωπος. Η φαντασία γεννά τους μύθους που συνέχουν και συγκολλούν τις ανθρώπινες κοινωνίες, και μεταξύ άλλων τους μύθους των ουράνιων, γήινων ή δισυπόστατων θεών, της μετενσάρκωσης, των παραδείσων, της αιώνιας ζωής. Όμως ένα είναι βέβαιο. Ο νεκρός δεν

Σκηνή από την θεατρική ερμηνεία της *Εξημέρωσης* του Δημοσθένη Παπαμάρκου στη Στέγη (16-26 Ιανουαρίου 2020), που σκηνοθέτησε η Μαρία Μαυραγάνη σε συνεργασία με τον συγγραφέα.

έχει μιλιά. Κανείς δεν μπορεί να μιλήσει εκ μέρους του νεκρού. «Κανείς δεν μπορεί να μιλήσει για τον μάρτυρα», έγραψε ο Πάουλ Τσέλαν.

Ο Δημοσθένης Παπαμάρκος, σ' αυτήν την αιρετική Νέκυια, μας δείχνει συνεχώς ότι δεν ακούμε τα λόγια των νεκρών, αλλά μόνο αυτά που έβαλε στο στόμα τους ο ποιητής, ο φιλόσοφος και ο ιστορικός. Κάποιος άλλος μιλά εκ μέρους τους, ο Φρύνιχος, ο Πλάτων, ο Πλούταρχος, ο Θουκυδίδης, ο Διόδωρος Σικελιώτης, ο Βιργίλιος, ο Οβίδιος, ο Πετρώνιος, ο Έλιοτ, οι γενιές των ποιητών ανά τους αιώνες που ονειρεύτηκαν ότι ταξίδεψαν στο βασίλειο του Άδη. Το μόνο πρόσωπο που έχει φωνή είναι η Περσεφόνη, εκείνη που οδηγεί τη φαντασία του συγγραφέα στα άγια του κάτω κόσμου.

Τη Νέκυια αφηγείται ένας Πιστός, ένας «φύλακας των μαντικών εδράνων», μάντης του ιερού του ιωνικού Απόλλωνα στα Δίδυμα, κοντά στη Μίλητο. Ο Πιστός είναι κατεξοχήν εκείνος που υπηρετεί, δι-ασώζει, αναμεταδίδει, συντηρεί τους μύθους, είναι η φωνή των θεών, η φωνή του ιερού. Ο Πιστός, στην ιερή σπηλιά του ναού ακούει τη φωνή των τζιτζικιών. Θα έ-

λεγα ότι εδώ τα τζιτζικία συμβολίζουν εκείνους τους ανθρώπους που σύμφωνα με τον πλατωνικό Φαίδρο οι Μούσες μετέτρεψαν σε τέττιγες, για να ψέλνουν συνεχώς με την πιο αρμονική μελωδία για τα θεϊκά και τα ανθρώπινα, για «τους έν φιλοσοφία διάγοντάς τε καί τιμώντας τήν εκείνων μουσικήν ἀγγέλλουσιν» (*Φαίδρος*, 259, d-e).

Ο Πιστός αρχίζει την αφήγησή του με την καταστροφή της πόλης του, της Μιλήτου, από τους Πέρσες το 494 π.Χ., που εξιστορεί ο Ηρόδοτος στο 6ο βιβλίο του. Η καταστροφή ήταν ολοκληρωτική. Όσοι επέζησαν διέφυγαν πρόσφυγες με τα πλοία. Μέσα στη δυστυχία τους, τους έλειψε το πιο σημαντικό, «ο παρηγορητικός λόγος του αδελφού». Οι παλιοί τους φίλοι, οι Συβαριτες τους απαρνήθηκαν. Μόνο η Αθήνα πένθησε γι' αυτούς. Ο δήμος παρήγγειλε στον Φρύνιχο να γράψει ένα έργο, την «Μιλήτου άλωση» που έκανε τους πολίτες να θρηνήσουν γοερά για τα δεινά των συνανθρώπων τους, ενθουμούμενοι και τα δικά τους. Μετά από αυτήν την παράσταση το έργο απαγορεύτηκε και όρισαν στον Φρύνιχο πρόστιμο, όπως γράφει ο Ηρόδοτος. Όμως οι Μιλή-

σιοι περιπλανιόνταν ακόμη με τα καράβια, κι όταν ένας αγγελιαφόρος από τη Ζάγκλη κάλεσε όσους Μιλήσιους γλίτωσαν, μαζί με τους Σαμίους, να φτιάξουν μια πόλη στη Σικελία, που ποτέ δεν χτίστηκε.

Η ανήσυχη γλώσσα

Ο Πιστός δεν γράφει ιστορία, αλλά ανακαλεί τις ιστορίες των ανθρώπων που του δίδαξαν την «ανήσυχη γλώσσα». Είναι ιστορίες καταστροφών, εξανδραποδισμού, προσφυγιάς. Όμως θέλει ο ίδιος κάπου να σταθεί για να μάθει περισσότερα -τι απόγιναν τα θύματα της ανθρώπινης βίας-, θέλει να μάθει για τον ίδιο τον θάνατο, και προσφέρει τον εαυτό του ως θυσία για να μάθει, κι αυτό ζητά από τον θεό: «Να καθίσω στη σπηλιά, όπου υπάρχει ένα βάθρο, το έδρανο των τζιτζικιών». Ο θεός τον εισακούει και του στέλνει το φονικό χάλκινο δόρυ, που τον στέλνει, νεκρό πλέον, στους χθόνιους κήπους της Περσεφόνης. Εκεί ζητά από αυτήν να τον διδάξει. Όμως εκείνη του απαντά ότι οι ζωντανοί λένε τον θάνατό τους, διότι έχουν φαντασία, κι «ακόμη κι όταν οι λέξεις μπαίνουν στη σωστή σειρά, ο θάνατος παραμένει ανόητος» (σ. 27). Ο θάνατος μένει έξω από την περιοχή της νόησης, αλλά είναι κι αυτός που δεν έχει νόημα. Κι ούτε ο θεός μπορεί να συντρέξει σ' αυτό, γιατί είναι αμφίβολη κι αυθαίρετη η φύση του: «δεν την κυβερνά ο λόγος, όπως ο ναυτικός δεν μπορεί να κυβερνήσει με παρακάλια το κύμα» (σ. 25).

Περπατώντας στους λειμώνες του Άδη ζητά να δει εκείνους που είχαν παραδοθεί στον θάνατο χωρίς να ηττηθεί μέσα τους η ζωή. Η Περσεφόνη του δείχνει πρώτα τον μονόφθαλμο θεό που θυσιάσε τον εαυτό του. Υποθέτουμε πως είναι ο θεός Οντίν που κρεμάστηκε για εννιά μέρες απ' το Δέντρο του Κόσμου, την ιερή φλαμουριά, για ν' αποκτήσει τη γνώση και να αποκαλύψει τη σημασία των ρούνων. Ο Πιστός ακούει το τραγούδι του θεού, αλλά δεν μαθαίνει τίποτε από τον κρεμασμένο παρά μόνο για τη θυσία του. Η σοφία των λόγων του ήταν ακατανόητη. Ο θεός ήταν «λάτρης του εαυτού του» (σ. 31).

Τότε της ζητά να δει τον Ορφέα, τον αντάρτη που νίκησε δυο φορές τον θάνα-

το. Αυτή του δείχνει ένα πηγάδι, και μέσα στην άβυσσο που ανοιγόταν αντίκρισε το κεφάλι του Ορφέα με το στόμα του ραμμένο με μια χορδή. «Αυτό είναι το τρόπαιο του Ορφέα, που με την τέχνη του ημέρωσε τα ζώα και πίστεψε πως μπορεί να ημερώσει και τον θάνατο» (σ. 33). Όμως ο Πιστός δεν άκουσε τίποτε. Κι η Περσεφόνη τον βεβαιώνει πως «τίποτα δεν είναι πιο διάφορο για τον θάνατο από τους ζωντανούς και το λόγο τους [...] Τέτοιες τέχνες δεν αφορούν τους νεκρούς. Δεν φτάνει στ' αυτιά τους η φωνή των τζιτζικιών, μόνο το βούισμα της μύγας»¹ (σ. 33).

Ο Πιστός απελπίζεται. Στην ερώτηση της Περσεφόνης: «Μάντη, τι θέλεις;», δίνει την απάντηση: «αποθανεῖν θέλω, κι ήτανε αυτό το καύχημά μου απέναντι στην τυφλότητα της αθανασίας»² (σ. 34).

Ο πιστός ανεβαίνει νεκρός ο ίδιος από τον κόσμο των νεκρών, χωρίς να έχει αντικρίσει το είδωλο του θανάτου. «Δεν υπάρχει αναπαράστασή του, μόνο αυτός ο ίδιος. Κι έτσι δεν φέρνω καμιά σοφία, καμιά μυστική γνώση» (σ. 35). Πολλοί τον μνημονεύουν, αλλά κανείς δεν ξέρει τα πιο ουσιαστικά της ζωής του, το παιγνίδι που έπαιζε με τη μάνα του. «Είμαι πια σκόρπιες κουβέντες. Είμαι νεκρός».

Η φωνή της παράδοσης

Ένας άλλος νεκρός που μιλά όχι με τη δική του φωνή αλλά με τη φωνή της παράδοσης είναι ο Κίμωνας, ο μεγάλος στρατηγός των Ιώνων, που σκοτώθηκε στη εκστρατεία των Αθηναίων στην Κύπρο, όπως τη διέσωσε η παράδοση. «Σ' ένα κατάρτι γάντζωσε η θάλασσα το κορμί μου, κι αναδύθηκα» (σ. 37). Ο Κίμωνας, σύμφωνα με τον μύθο του, ζήτησε να τον δέσουν στο ιστό της πλώρης της ναυαρχίδας για να νομίζουν οι ναύτες ότι είναι ζωντανός κι έτσι τον ακολούθησαν στη νίκη. «Με αυτόν τον τρόπο, απέδειξαν στην πράξη πως κατανοούσαν τη φύση των νεκρών, γιατί έχοντας ανάγκη το σχήμα του Κίμωνα μου το έδωσαν. Αυτό είναι το πρόνομο κι η καταδική των νεκρών. Να είναι ο καθένας. Έτσι, οι Αθηναίοι θεμελίωσαν την εξουσία τους» (σ. 39). Ο νεκρός δανείζει το σχήμα του και τον μύθο του σε οποιοδήποτε. Γι' αυτό χρειάζονται οι μύθοι, που συγκολλούν τις ανθρώπινες κοινωνίες, στρώνουν τον δρόμο στις εξουσίες και την οικονομία τους, εκκολάπτουν πολέμους, προγραμματίζουν τελετουργικές θυσίες, σφάγια και σφαγές, υποτάσσουν, εξανδραποδίζουν, κυριαρχούν.

Το βάθρο και το βάραθρο

Ακολουθεί σαν επωδός η ίδια φράση ή στροφή σε ελεύθερο στίχο, με την οποία άρχισε το κείμενο, μόνο που αλλάζουν οι τελευταίες λέξεις. Εκεί διαβάσαμε «και στο μέσο της σπηλιάς ένα βάθρο». Εδώ το βάθρο έχει αντικατασταθεί από το βάραθρο.

«Μίλητος και Σύβαρις. Η μία εκεί που είναι για τους Έλληνες η Ανατολή, η άλ-

λη εκεί που είναι η Δύση. Κι ανάμεσά τους ένα πέλαγος και στο μέσο του πελάγους μια σπηλιά και στο μέσο της σπηλιάς ένα βάραθρο».

Σαν επιμύθιο ή υστερόγραφο, διαβάζουμε ένα ποίημα:

«Γνωρίζω ότι ταξίδεψα
μες στην ακύμαντη θάλασσα
εννιά ολόκληρους μήνες
γαντζωμένος στις μάνας μου την ανάσα
ούτε νεκρός ούτε ζωντανός, βρόχος
στα σπλάχνα της.

Σ' αυτή τη θάλασσα που την αρχή της
δεν είδα

μόνο το τέλος της.

Κανένας δεν με υποδέχτηκε.

Έπεσα κάτω.

Ουρλιάζοντας έπεσα

και έπειτα στάθηκα.

Είπα».

Το κείμενο κλείνει διαγράφοντας μια κυκλική τροχιά, από εκεί που άρχισε. Ουροβόρος όφεις ήταν το φίδι που δάγκωνε την ουρά του. Ο άνθρωπος βγαίνει στον κόσμο ασυντρώφεντος, τραγικά μόνος. Πέφτει χάμω ουρλιάζοντας, κι έπειτα στέκεται. Ο homo-sapiens είναι πάλι ορθός, και προφέρει τη λέξη που καθορίζει τη φύση του: «Είπα».

Μια προσέγγιση του α-νόητου

Αυθαιρετώ επιχειρώντας μια οιοεινέ ερμηνεία, μια μεταγραφή από έναν δυσανάγνωστο κώδικα, ανατρέχοντας στα αρχαία κείμενα. Δεν ισχυρίζομαι ότι γνωρίζω τις πηγές έμπνευσης του συγγραφέα, τις εικάζω, όσο μου επιτρέπεται. Γιατί η δύναμη του κειμένου ασκείται από το κράμα πραγματικού και μυθικού, από τον λόγο ενός Πιστού που βγήκε στο ανάρτικο της γραφής, που θέλησε να τη σκίσει σε κομμάτια και να μας δείξει τις ραφές της. Αυτό που πέτυχε ανήκει στον καθένα και στη δική του ανταρσία να δει πέρα από τον μύθο την ανθρώπινη α-νοησία, τη θανάσιμη σιωπή που ακούγεται πίσω και πέρα από τη φλυαρία των τζιτζικιών.

Όσα γράφω εδώ αναφέρονται στο βιβλίο του Δημοσθένη Παπαμάρκου, και για το βιβλίο που φέρει τον τίτλο *Εξημέρωση*. Δεν γράφω για τη θεατρική ερμηνεία που βασίστηκε σ' αυτό το κείμενο με τη συνεργασία του συγγραφέα και της σκηνοθέτιδας Μαρίας Μαυραγάνη. Δεν είναι αυτή η πρόθεσή μου. Στο πρόγραμμα της παράστασης -και όχι στο βιβλίο- ο συγγραφέας δίνει την πληροφορία ότι το κείμενο γράφτηκε μετά από μια πρόταση που έγινε στη σκηνοθεσία από την Πειραματική Σκηνή του Εθνικού Θεάτρου για μία εικαστική παράσταση στο Διεθνές Φεστιβάλ «The Future of Europe», που διοργάνωσε το Θέατρο της Στουτγάρδης το 2018 με θέμα το προσφυγικό.

Είπε συγκεκριμένα ο συγγραφέας σε μια

συνέντευξη: «Ένωσα ότι η κουβέντα για το πένθος συνδέεται πολύ με την αφήγηση για τον αποχωρισμό και το θάνατο. [...] Αυτή την ιδέα επεξεργαστήκαμε και καταθέσαμε στη Στέγη, θέλοντας να διερευνήσουμε το πώς και το γιατί κυριαρχεί ο λόγος σε όλα τα πράγματα πλην του θανάτου. Το πράγμα που δεν εξημερώνεται ποτέ, δεν αμβλύνεται ποτέ. Το μόνο πράγμα που δεν μπορείς να αφηγηθείς αφού το ζήσεις. Επικοινωνεί, ωστόσο, με την αφήγηση ενός πραγματικού βιώματος, του πένθους.»

Δεν είμαι ασφαλώς σε θέση να γνωρίζω τις διεργασίες που οδήγησαν από το κείμενο στην δραματοποίησή του, ούτε για τις γόνιμες σχέσεις ανάμεσα στη σελίδα και στη σκηνή. Γι' αυτό επανέρχομαι στο βιβλίο, που μπορώ να διαβάσω, να απολαύσω και να σκεφτώ ξανά και ξανά. Η πλοκή του κειμένου οργανώνεται γύρω από την ανταρσία του Πιστού μάντη και τον κόσμο του -κόσμου της ιστορίας και του μύθου, των γεγονότων και της δοξασίας. Ο Πιστός μιλά για ανθρώπους και ιερά ξόανα, για τα υπαρκτά και τα είδωλά τους, για το πέλαγος και τις μυστικές σπηλιές του, για τα δάση και τους κήπους του πάνω και του κάτω κόσμου. Το κείμενο μεταφέρει στον αναγνώστη το βουητό και το ρίγος της ιστορίας, που φτάνει από μακριά αλλά κι από τόσο κοντά. Του θυμίζει τα μεγάλα ερωτήματα του φιλοσόφου και του ποιητή, που θα έτερπαν τη μούσα Ουρανία. Είναι σαν να συνεχίζει έναν διάλογο που διακόπτεται και προσκρούει στη σιωπή του άλλου, γιατί ο άλλος έχει φύγει για το πιο μακρινό ταξίδι του. Ο λόγος ανήκει στους ζωντανούς και όχι στους νεκρούς. Οι νεκροί τηρούν τη βασανιστική, δυσοίωνη σιωπή τους, και μόνο η φαντασία μάς φέρνει τις μορφές τους όπως αυτή θέλει και σύμφωνα με την ανάγκη της. Αυτή είναι η τάξη του κόσμου. Το «λέω» είναι του ζωντανού, όχι του νεκρού. Ο μόνος πραγματικός χρόνος του ζωντανού είναι το παρόν, όπως παρατηρεί ο Αυγουστίνος στο κεφάλαιο 11 των *Εξομολογήσεων*. Ο αόριστος και ο μέλλων διαπλέκονται και συνυφαίνονται χάρη στη μνήμη αλλά και τη φαντασία μας, μέσα στη διπλή μας πραγματικότητα, που μας χαμογελά ειρωνικά. Για να αφηγηθούμε ό,τι ζήσαμε και ό,τι διατηρεί η μνήμη, το διαπλάθουμε με τη φαντασία μας, αλλά και το έσχατο που θα ζήσουμε, τον θάνατό μας, πάλι τον φανταζόμαστε.

Ο άνθρωπος γνωρίζει ότι ταξίδεψε για εννιά μήνες στην «ακύμαντη θάλασσα» των ενάμνιων υγρών, στα σπλάχνα της μάνας του. Όμως δεν είδε την αρχή της θάλασσας. Είδε μόνο το τέλος της, καθώς βγαίνει στον κόσμο των πραγμάτων και των σκιών τους. Βγήκε ουρλιάζοντας κι έπειτα στάθηκε. Κι έπειτα είπε. Είπε για τον Απόλλωνα, την Περσεφόνη, τον Ορφέα, το ξόανο του Κίμωνα, τους έστησε σε βάθρα, μα λέγοντας αυτά βρέθηκε μπροστά

στο βάραθρο, την «άβυσσο του νου».

Πιστεύω ότι η *Εξημέρωση*, ένας δραματικός μονόλογος, γράφτηκε με αφορμή μια πρόταση για θεατρικό κείμενο, αλλά τα αίτια είναι οπωσδήποτε βαθύτερα, παλιότερα, και γι' αυτό το κείμενο έχει μια αυτοτελή αφηγηματική λειτουργία, πέρα από την όποια σκηνική ερμηνεία του. Ανήκει στις αιρετικές αυτο-συνειδητές (self-conscious) αφηγήσεις, που ανακαλούν έντονα μια παραλογή, μια μπαλάντα για τον νεκρό αδελφό, τον νεκρό εαυτό, και τον εαυτό του συγγραφέα που πενθεί για την ανάτηρη γλώσσα του.

Σ' αυτή την μετα-Νέκυια, ακούμε τους θρήνους όχι για συγκεκριμένες ομάδες του ανθρώπινου είδους, αλλά προπάντων για τα έργα του homo sapiens, που εδώ αποδεικνύεται nescience, παρά το γεγονός ότι με τα λόγια ή με τη βία -κυρίως με αυτήν- δάμασε, εξουσίασε, εξημέρωσε ζώα, εξανδραπόδισε συν-ανθρώπους. Το είδος του homo sapiens, με τον «λόγο» του, γέμισε τον πλανήτη μας με χώρους για αυτόχθονες και μετανάστες, με έποικους, άποικους, σκλάβους και είλωτες, αλλά δεν μπόρεσε να κατοικήσει μέσα στον λόγο που «λέει» τον θάνατο.

Η *Εξημέρωση* του Δημοσθένη Παπαμάρκου είναι κείμενο μιας ποιητικής τέχνης που προβάλλει το εξεγερμένο, αντάρτικο όσο και αυτο-συνειδητό πρόσωπό της. ▲

1 Όταν πεθαίνει η νύμφη Ευρυδίκη, η σύζυγός του, τα τραγούδια γίνονται μοιρολόγια. Χάρη σ' αυτά μπορεί να κατέβει στον Άδη και να λυγίσει τον Κέρβερο και τον Πλούτωνα, που του επιτρέπουν να πάρει στον πάνω κόσμο την Ευρυδίκη με έναν όρο, να μη γυρίσει να την κοιτάξει. Αντά συμβαίνουν, κατά τον Οβίδιο, *per muta silentia* (σε απόλυτη σιωπή). Ο Ορφέας αθετεί τον όρο του Πλούτωνα. Γυρίζει και την κοιτάζει. Είναι η σιωπή που τον ανησυχεί; Είναι που δεν την ακούει; Είναι που δεν τραγουδά; Ο Ορφέας χάνει την νεκρή αγαπημένη του σε μια στιγμή αδυναμίας: τον έχει λυγίσει η σιωπή, η παύση του λόγου.

2 «αποθανεῖν θέλω» είναι μια φράση που αποδίδει στην Σίβυλλα ο Τριμαλχίωνας στο *Σατυρικόν* του Πετρώνιου (κεφ. 48). Η Κυμαία Σίβυλλα ήταν εκείνη που οδήγησε τον Αινεία στον Κάτω Κόσμο όταν του ζήτησε να δει τον νεκρό πατέρα του, όπως διαβάζουμε στην *Αινειάδα* του Βιργίλιου (IV, 268 κ.ε.). Η Σίβυλλα, σύμφωνα με τον μύθο, είχε ζητήσει από τον Απόλλωνα μακροζωία αλλά όχι και αιώνια νεότητα. Επειδή όμως αρνήθηκε στον θεό την παρθενία της καταδικάστηκε από αυτόν να ζήσει τόσα χρόνια όσα οι κόκκοι της άμμου, αλλά γερνώντας συρρικνώθηκε τόσο που έφτασε να είναι σαν τζιτζίκι κλεισμένο σε μια φιάλη, και όταν τα παιδιά τη ρωτούσαν τι θέλει, απαντούσε «αποθανεῖν θέλω».

